

УДК 321.01+316.247.5

Ольга Вергун

ВЛАДА ТА ДИСКУРС У СОЦІАЛЬНІЙ ТА ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ: ДОСЛІДНИЦЬКА ПРОГРАМА М.ФУКО

Стаття присвячена аналізу постструктуралістичної концепції поняття влади. Розглядається проблема влади та громадянського суспільства у працях відомого французького дослідника М.Фуко.

Тріумф класичної механіки та зростаючого на підґрунті її досягнень механіцизму як універсального пояснення світу визначив і нові тенденції розвитку політичної теорії в епоху Нового часу.

Подібно до Ніколло Маккіавелі й Гуго Гроція, Томас Гоббс розглядав державу та владу не крізь призму теології, а крізь поцейбічний досвід та практику безпосереднього життя. Проте парадигма Гоббса призводить до іншої крайності: згідно з нею влада розуміється й трактується як сила, обман, примус. За Гоббсом, держава – сукупність людей, які об'єдналися в одне ціле під проводом ними ж встановленого загального закону і створили урядові інституції, головним завданням яких є забезпечення порядку, врегулювання конфліктів між громадянами та покарання злочинців. Від усіх інших форм колективності держава відрізняється тим, що лише вона втілює політичну владу (право застосовувати силу). Сила необхідна, бо лише вона здатна жорстко лімітувати право кожного на все та вирішувати, що кому належить, що є правом, а що ним не є [1].

Одним із перших усвідомив однобічність такої позиції й наголосив на понятті легітимного панування М.Вебер. Сутність політики він розглядає як наслідок прагнення участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади між державами та всередині держави між певними групами людей [2]. Держава, за М.Вебером, є співтовариством, яке всередині певної області ("область" включається до ознак!) успішно претендує

на монополію легітимного фізичного насильства. Бо для нашої епохи характерно, що право на фізичне насильство приписується всім іншим союзам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку дозволяє це насильство [3]. Отже, М.Вебер наполягає на тому, що сутність державної влади – монополія на здійснення насильства.

Суспільно-політичні дослідження кінця ХІХ - початку ХХ ст. й, зокрема, веберівська наукова спадщина справили значний вплив на політологічні теорії західних дослідників.

Сучасні політичні теорії, наслідуючи класичну традицію, водночас спиралися на нові парадигми, що поглибило розуміння політичних процесів. За вихідну точку теоретизування Мішель Фуко бере веберівську концепцію влади, яку він проводить через "залізні лещата" сучасних новітніх технологій проявів влади.

Основні роботи, написані М.Фуко в 70-ті роки, "Наглядати й карати", "Турбота про себе" (3-й том "Історії сексуальності"), мають соціально-політичний характер й аналізують специфічні комплекси "владизнань", стратегій влади та дискурсивних практик, взаємодія яких визначає різноманітні пізнавальні підходи до вивчення людини. Влада, за Фуко, не є суто негативним явищем (тиск, примушування тощо), а різні типи влади породжують як саму реальність, так і об'єкти пізнання, а також "ритуали" їх розуміння.

У праці "Наглядати й карати" Фуко іде нігішеанівським шляхом "Генеалогії моралі" й намагається, завдяки аналізу покарання,

продемонструвати техніки, які замінили брутальну силу як основу панування не лише в інституціях покарання, але й у багатьох сферах повсякденного життя. Покарання - не лише спосіб зупинити злочин, а й формування способу дії та мислення людини [4].

Погляд Фуко на покарання віддзеркалює веберівську концепцію впливу протестантської етики на людську поведінку. Як відомо, для М.Вебера протестантська етика підтримувала стандарти трудового життя незалежно від невдоволення, яке асоціюється з цією діяльністю. Фуко аргументує, що цієї мети не можна досягти без нової форми покарання, яка існує в сучасному просвітницькому світі. Покарання протягом кількох століть включало жакливі форми тортур, які застосовувались до злочинця під час публічних церемоній: людям відрубували руки, ноги (саме з опису цих тортур починається праця М.Фуко "Наглядати й карати"). Метою тут було показати покараного індивіда громадськості в надії на те, що інші в'язні після споглядання агонії будуть настільки залякані, що це дозволить запобігти скоєнню нових злочинів. Виходить, інші теж повинні бути покараними, бо "мають оути залякані" [5].

Новим формам покарання не потрібно використовувати фізичні тортури для контролю над людьми. Щоб дізнатися, як ця мета досягається, необхідно, слідуючи за М.Фуко, розглянути модель в'язниці Єрмії Бентама під назвою Паноптікон.

Паноптікон організовано як коло тюремних камер, в центрі якого знаходиться сторожова вежа, де перебувають охоронці, які можуть наглядати за кожним в'язнем. При цьому в'язні знають, що за ними спостерігають. Проте кожний індивід ізольований в своїй камері від інших в'язнів. Охоронці ж можуть спостерігати за кожним в'язнем, але в'язень не може ні з ким спілкуватись. Як говорить М.Фуко, "в'язень є об'єктом інформації і ніколи суб'єктом комунікації" [6].

В'язень завжди перебуває під контролем та наглядом. Ця ситуація є базисом влади охоронця над в'язнем з тим, щоб останній підкорявся правилам в'язничного життя.

Фактично охоронець спілкується з в'язнем за допомогою поглядів. В'язень не має ніяких людських контактів з іншими, внаслідок чого єдиним джерелом зовнішньої "підтримки" для нього є охоронець. Отже, складається ситуація, коли в'язень не може уникнути контролю навіть за його потаємними думками. Влада реалізує себе над в'язнем, і останній робить те, що йому говорять начебто добровільно, без застосування брутальної сили. З точки зору Фуко, Паноптікон не може "розумітись як уявна будівля; це діаграма механізму влади (підкреслено мною - О.В.), зведена до її ідеальної форми" [7]. Ця нова політична технологія широко використовується в сучасному суспільстві для підтримки дисципліни та порядку серед всіх соціальних верств. Такий підхід до влади є формою "м'якого примусу", який керує сучасними соціальними відносинами [8].

Контролюючий погляд інших - тих, хто має владу наглядача над людьми в різноманітних інституціях суспільства, "присутній" навіть тоді, коли люди працюють, відвідують релігійні служби, ходять до школи. Він визначає норми, яких всі повинні дотри-

інтерналізовану, тобто пересаджену всередину людської свідомості, і внаслідок цього переміщення влада стає частиною свідомості. Хоча певна особа й знає, що може порушити норми суспільства, вона цього не робить, оскільки не хоче жити з відчуттям осуду. Описуючи в'язницю, Фуко доходить висновку, що суспільства керовані різноманітними техніками, кожна з яких розроблена для досягнення певних цілей. Є техніки, які використовують мову. І є, зрештою, такі техніки, які дають право одним визначати спосіб життя інших.

Останній тип технік, який Фуко називає техніками панування, не зводиться лише до такої інституції, як в'язниця. Інші сфери суспільства за межами в'язниці теж використовують подібну техніку на право визначати спосіб життя інших, щоб підтримувати контроль за формуванням життя людей.

Сучасна диспозиція влади-знання виникла в епоху Просвітництва, де влада не була привілеєм ані однієї особи, ані держави. Основні властивості цієї влади - підконтрольність, дисциплінованість та нормування. Це передбачає певні стратегії управління індивідами, нагляду за ними, процедури їх ізоляції. На прикладі в'язниці, який ми шойно розглянули, зазначені процедури виражені найбільш яскраво.

Критикуючи Просвітництво, Фуко все ж вірить в значимість Просвітництва, мотивуючи це тим, що структури влади є ворожими для свободи. Ті, хто панує над іншими, в суспільстві досягають підкорення нормам за допомогою влади.

Для Фуко особа А має владу над особою Б, коли А може визначати поведінку Б, не застосовуючи грубої сили. Просвітництво наголошує на людській свободі. А груба сила, як інструмент досягнення підкорення, сприймається як порушення свободи.

Таким чином, влада реалізується тоді, коли індивідів "переконують" різними техніками керування їх поведінкою виконувати саме те, чого вимагають норми. Проте особа може не реагувати на подібні "переконання". Теоретично в неї завжди є можливість зробити щось інше, аніж те, що вимагається. Отже, влада А над Б має місце тоді, коли А домагається того, щоби Б виконував те, що хоче А. При цьому мається на увазі, що поведінка Б не є примусовою. Іншими словами, за Фуко, не існує реалізації влади без потенційної відмови або повстання. Таким чином, *досягнення влади над іншими реалізується за допомогою "переконання" людей робити те, чого хочуть ті, хто перебуває при владі, без застосування брутальної сили.*

Образ сучасного громадянського суспільства, який пропонує Фуко, критично налаштований щодо наслідків, які загрожують свободі. Проте він не відкидає й іншого підходу до формування ідентичності, який випливає з того, що індивіди можуть розвинути для себе ідентичність, яка виявляє "Я" (self) відмінне і навіть протилежне тому, якого домагається суспільство. Фуко вважав,

що ця проблема може аналізуватись за допомогою технології, зорієнтованої на відкриття й формулювання істини стосовно "Я" (self). Іншими словами, Фуко демонструє позитивний внесок Просвітництва, доводячи, що завданням Просвітництва, яскраво сформульованим Кантом, була реалізація повного звільнення людських істот, і це завдання ще й досі не розв'язане.

Слід зазначити, що Фуко пробує відповісти на запитання, поставлені теоретиками Франкфуртської школи: як сталося так, що пролетаріат інтегрувався у систему капіталістичного відтворення і розгубив свій революційний потенціал [9]. У пошуках відповіді Фуко звертається до підходу, запропонованого теоретиками регулярного або організованого капіталізму (так званий фордизм), які наголошували на уніфікації виробництва та споживання і включенні всіх у ланцюг стандартизованих виробництва й споживання [10].

Для розуміння технік саморозвитку ключовим є третій том "Історії сексуальності" під назвою "Турбота про себе", де Фуко звертається до прикладу філософа-стоїка Сенеки, який вказував на те, що стиль саморефлексії був головним принципом його життя [11].

Зранку філософ готує себе до завдань дня, досліджуючи ці завдання й запитуючи самого себе, чого саме треба досягти. Ввечері він розглядає події дня і запитує себе про погані звички, яких він позбувся впродовж дня, особисту слабкість, якій він опирався, і доходить висновку, став він кращим чи навпаки гіршим. Розмірковуючи далі про себе, філософ прагне віднайти не тільки легітимні цілі свого життя, але й "правила поведінки", які надали б йому змоги досягти цих цілей. Проте рефлексія як міркування з приводу особистого життя робить для нас щось більше від нас. Вона не просто забезпечує нам розуміння правил поведінки, які надають можливість досягти певних цілей. Рефлексія стосовно "Я" надає нам можливість зберегти нашу свободу [12].

М.Фуко розглядає діяльність із саморефлексії як певний тип "адміністративного

нагляду", за допомогою якого ми постійно оцінюємо нашу поведінку, тим самим гарантуючи, що ми не втрачаємо суттєвого контролю, який необхідний нам для підтримки стилю. Цей "адміністративний контроль" допомагає розкриттю можливостей, яких ми прагнемо, уважно інспектувати себе, а також чесно визнати, які саме негативні наслідки є вирішальними для нашої свободи. Прийняття певних підходів до життя або ж відмова від них дозволяє нам уникати ситуацій, за яких ми втрачаємо контроль над нашим власним способом життя і мислення. Фуко говорить, що ця інспекція є тестом влади і гарантом свободи - шляхом, завдяки якому ми можемо бути переконані, що ніхто не підпаде під владу того, що знаходиться за межами нашого контролю [13].

Маємо прийняти за мотив у житті тільки те, що залежить від нашого суб'єктивного вільного і раціонального вибору [14]. На думку Фуко, для стоїків "досвід "Я" (self) не є відкриттям істини, прихованої всередині Я, але спробою визначити, що може і чого не може людина зробити зі своєю свободою" [15].

Турбота про себе є усвідомленням тих умов та перешкод, які неможливо подолати, а також тих, які ми можемо подолати, завдяки нашим зусиллям. Ми можемо зберегти нашу свободу, навіть тоді, коли не намагаємося подолати умови, які не залежать від нашої волі. Навряд чи є сенс опиратись перешкодам, яких ми не маємо жодного шансу змінити, - адже це забере нашу енергію та увагу, а як наслідок - можемо втратити свободу зосереджуватися на інших елементах життя. На противагу цьому, перешкоди, що мають характер "перешкод на шляху", можуть бути подолані завдяки творчості.

Для Фуко, як і для Ніцше, турбота про себе є слідуванням моделі митця. Для митця творчі проекти займають місце у часі та історії. Як наслідок, сфера діяльності митця є обмеженою умовами і далеко не все, що митець являє собою або хоче реалізувати буде можливим за тих обставин, які обмежують його життя. Митець, завдяки

своїм проектам, демонструє шлях реалізації себе, вказуючи на можливості, які, на перший погляд, здаються недосяжними. Саме це робить унікальні твори митця (наприклад, музику, картини) такими, що звільняють його і нас. Завдяки "турботі про себе", можна усвідомити, як устрій суспільства заперечує певні можливості, на які сподіваються. Але саморефлексія та реструктурування стосунків між різноманітними вимірами життя особи дозволяють віднайти шляхи досягнення цих можливостей і звільнення себе від умов, які за інших обставин гноблять життя свободи.

М.Фуко аргументує у "Турботі про себе", що цей підхід дозволяє індивідам розташувати основу для "мистецтва існування" в етосі "самоконтролю" [16]. Мислячи в таких рамках, індивід усвідомлює, що для досягнення цілей необхідні ще й стратегії їх досягнення. Крім того, дбаючи про власні цілі, ми можемо знайти шляхи збереження нашої свободи, щоб охопити багато можливостей нашого вибору і уникнути ситуацій, коли наша поведінка буває детермінованою умовами або відчуттями, над якими ми не владні і які не контролюємо. Тут "мистецтво існування" обертається довкола питання про Я (self), про його залежність і належність, про його універсальну форму і зв'язки, які воно може встановити з іншими, про процедури, за допомогою яких воно реалізує контроль над собою, і про шляхи, за допомогою яких воно встановлює повне верховенство над собою" [17]. Коли індивід володіє технологією турботи про себе, він перестає бути залежним, і є повністю вільним будувати своє життя, щоб мати багатовимірне та достатнє існування, яке включає багато можливостей, які особа сподівається реалізувати.

Цей вид володіння собою є ключовим і, на думку Фуко, пов'язаний із практикою стоїків, яка, у свою чергу, стала частиною християнського погляду на моральне життя, притаманного XVI та XVII століттям. Водночас християнство сприйняло підходи стоїків і закликала до участі людей у саморефлексії або "адміністративному нагляді", із наміром відкрити межі (рамки,

ліміти) своєї свободи. Фуко вказує, що християнство XVII ст. бажало використувати ці практики для розбудови відчуття "залежності від Бога". Стоїки й сам Фуко пропонують використовувати тактику володіння собою для досягнення "суверенності над собою", щоб особа "ні від чого не залежала" [18].

Тепер очевидними стають політичні наслідки в суспільстві для стоїчної особи, яку змальовує Фуко у своєму творі. Така особа стоїть над іншими, подібно до ніщиеанського вільного духу, звертаючись до усіх тих, хто потребує формування власного життя (незважаючи на існування веберівської "залізної клітки") та прагне поширити власне панування.

Більше того, з точки зору турботи про себе істотною діяльністю, яку має захищати політика, є спроможність індивідів маніфестувати та висловлювати істину про себе. Виникає питання, чи цей погляд на політику акцентує громадянське суспільство, яким Кант обґрунтовує свій погляд на Просвітництво?

М.Фуко мав неабиякі сумніви, чи може поняття громадянського суспільства посприяти турботі про себе. Він доводить, що, починаючи від XVIII століття, громадянське суспільство розумілося як окрема сфера, яка протистоїть *владі держави*, завдяки чому надає індивідам, причому досить часто під гаслом економічної свободи, певний ступінь незалежності від втручання держави в їхнє приватне життя. Відповідно до цього погляду, окрема сфера громадянського суспільства символізує свободу та ініціативу, тоді як держава в громадянському суспільстві символізує авторитарний контроль. Отже, окрема сфера громадянського суспільства є силою добра, а держава - силою зла.

Але для Фуко подібна картина є надмірним спрощенням і приховує той факт, що влада пронизує окрему сферу громадянського суспільства у такі способи, які можуть бути визначальними для людей. Фуко вважає, що навіть окрема сфера громадянського суспільства може встановлювати владні відносини між індивідом і його Я. Таким

чином, виникає запитання щодо обмеження влади. Адже для Фуко "будь-які владні відносини не є поганими самі по собі, вони є фактом, який завжди містить у собі загрозу" [19]. Отже, необхідно дуже уважно досліджувати владні відносини, які можуть виникати у сфері громадянського суспільства, для визначення того, чи не є вони негативними і як їх необхідно змінювати.

Це головна тема творчості Фуко. Для нього влада пронизує суспільство, нав'язуючи індивідам певне бачення дій, життя. Суспільство заперечує свободу людей, вимагаючи, щоб вони постійно відчували нагляд над собою. Нагляд здійснює владна меншина, яка перебуває зверху і керує людськими життями. Громадянське суспільство не є для Фуко універсальною відповіддю, оскільки воно саме вимагає громадянських чеснот, які можуть заперечувати волевиявлення індивідуальної турботи про себе.

Для Фуко його ідеї не є ані теорією, ані методологією - скорше його метою є опрацювання історії різноманітних способів, за допомогою яких в західній культурі людські істоти перетворюються на суб'єктів. Для Фуко є очевидним, що людський суб'єкт включений не лише у відносини виробництва та сигніфікації (творення знаків та значень), але також і у контекст владних відносин, які є надзвичайно складними. На противагу економічній історії, лінгвістиці та семіотиці, які пропонують нам інструментарій дослідження виробництва та знакових систем, відносини влади, згідно з парадоксальними твердженнями Фуко, позбавлені адекватного інструментарію дослідження. На думку Фуко, дослідження влади традиційно зводяться до юридичного дискурсу, головними завданнями якого є відповіді на питання, що легітимізує владу, та творення інституціональних моделей, які, у свою чергу, дають відповіді на питання, що таке держава. Будучи абсолютно обґрунтованими, ці підходи мають бути доповнені об'єктивізацією суб'єкта.

Для Фуко надзвичайно важливим є історичне та практичне розуміння побудови

теорії, яке включає усвідомлення сучасної дослідницької ситуації. Тривіальним є твердження про зв'язок перевищення влади та раціоналізації. Доцільніше вести мову не про цілісний процес раціоналізації суспільства та культури, а аналізувати цей процес в окремих сферах: божевілья, хвороба, смерть, злочин, сексуальність тощо. З цієї точки зору, термін "раціоналізація" є небезпечним. На думку Фуко, нашим обов'язком є аналіз специфічних раціональностей, а не звернення до ідеї загального процесу раціоналізації.

М.Фуко пропонує "нову економію" владних відносин, яка буде більш емпіричною та безпосередньо пов'язаною із сучасною ситуацією й передбачатиме більш тісний зв'язок між теорією та практикою. Пропонований Фуко метод своїм початковим пунктом має форми опору різним формам влади. Якщо використати форму метафори, то він включає цей опір як хімічний каталізатор для того, щоб висвітлити відносини влади, проаналізувати їх, віднайти їхнє застосування. Йдеться радше про аналіз влади з точки зору внутрішньої раціональності. Фуко зазначає: "Мій метод полягає у аналізі владних відносин через антагонізм стратегії... Щоб зрозуміти, що є відносинами влади, ми напевно повинні дослідити форми опору та спроби, що здійснюються для дезінтеграції цих відносин" [20].

М.Фуко пропонує розглядати владні відносини в найширшому контексті, який включає такі владні позиції: чоловіків до жінок, батьків до дітей, психіатрів до психічно хворих, лікарів до населення, адміністрації до способів життя людей. Зовсім недостатньо сказати, що ця боротьба спрямована проти авторитету, хоча метою цього опору і є влада як така. Водночас ця боротьба призводить до парадоксального результату, ставлячи під сумнів статус індивіда: з одного боку, ця боротьба підтверджує право бути відмінним і підтримує все, що робить індивідів справді індивідуальними. З іншого, ця боротьба спрямована на все, що відокремлює індивіда, розриває його зв'язки з іншими, розділяє громадське життя та силоміць прив'язує

індивіда до його власної ідентичності. Тому ця боротьба спрямована проти "правління індивідуалізації".

Підводячи підсумок, можемо погодитися із Фуко, що головним завданням цієї боротьби не є атака на якийсь конкретний інститут влади, групу, еліту або клас, але скорше атака на техніку, тобто форму здійснення влади, яка прикладає себе до безпосереднього повсякденного життя, категоризуючи індивідів, визначаючи їхню індивідуальність, прив'язуючи їх до власної ідентичності й робить індивідів суб'єктами.

М.Фуко впроваджує два значення терміна "суб'єкт (subject)": індивід, підлеглий кому-небудь через контроль та залежність, або прив'язаний до своєї власної ідентичності через свідомість або знання про себе [21].

Для Фуко сучасна держава виступає новою матрицею, що упорядковує індивідуалізацію. Іншими словами, держава дозволяє інтеграцію індивідів до себе, але тільки за умови переформування їхньої ідентичності.

На протиположності плюралістичним концепціям" (Р.Даль), які розглядають владу як відносини між партнерами цідивідуальними та колективними, влада, у розумінні Фуко, є способом, яким певні дії модифікують інші дії. Таким чином, не існує влади як такої в чистому вигляді - влада існує лише у процесі своєї реалізації. Крім того, влада не є функцією згоди, або делегацією повноважень.

Влада, на протиположності насильству, визначається тим, що це є спосіб дії, який не впливає на інших безпосередньо і миттєво. Таким чином, відносини влади можуть реалізуватися, коли "інші", стосовно кого влада здійснюється, визначаються як дійові особи. І тому лише у процесі реалізації конкретних владних взаємин можливе розкриття цілого поля реакцій та результатів. Зрозуміло, що ця концепція не заперечує зв'язку влади із застосуванням насильства та отриманням згоди. Але, хоча "насильство, - підкреслює Фуко, - є інструментом або результатом, воно не конститує принципи або основну природу влади" [22].

Реалізація влади включає керування можливостями поведінки та упорядкування можливих її наслідків. Таким чином, влада пов'язана із правлінням (government), котре визначає шляхи, якими можуть бути спрямовані поведінка індивідів та груп: правління дітьми, душами, громадянами, родичами, хворими. Правити в цьому сенсі - значить структурувати можливе поле дій інших. Коли ми визначаємо реалізацію влади як спосіб дії стосовно дій інших, коли ми характеризуємо такі дії як правління (government) однієї людини над іншою, ми включаємо важливий елемент - свободу. Влада може реалізуватися тільки стосовно вільних суб'єктів тією мірою, до якої вони є вільними. Як пише Фуко: "У серцевині відносин влади... непогора волі та непохитність свободи" [23].

Ідея "генеалогії влади", а також особиста соціально-політична практика Фуко, зокрема створення ним "групи інформації про тюрми", здійснили значний вплив на політичні рухи, а також дослідницькі розробки в даній галузі науковців багатьох європейських країн.

Піднімаючи та аналізуючи у своїх працях таку складну й багатопланову проблему, як влада, Фуко зайняв особливе місце в сучасній західній політичній науці. Як нікому іншому, йому вдалося проаналізувати специфіку "мислячої" ситуації та яскраво відповісти на її запит. Він поставив перед собою надзавдання: оцінити міру соціальної заданості людини, не заперечуючи водночас шансу на "самовинахідництво", який людина, залишаючись людиною, ніколи не втрачає.

М.Фуко символізує собою перехід від класичної парадигми влади до посткласичної, і його науковий доробок в галузі політичної теорії є відповіддю на виклики ХХ століття. Адже наше століття бачило зразки не лише масового насильства держави над індивідом, але, знову ж таки (як попереджав Вебер в концепції ішебісштарної демократії) насильства суспільства над індивідом. З огляду на сказане, Фуко є гідним партнером Вебера. Якщо останній заклав підвалини модерної політичної теорії, то Фуко є фундатором теорії постмодерної.

1. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского/ Пер. с англ., предисл. и ред. А. Черкиса. - М., 1936. - 189 с.
2. М. Вебер. Избранные произведения. - М.: Прогресс, 1990. - С.646.
3. Там само. - С. 645.
4. Foucault M. On Genealogy of Ethics II Foucault reader/ Edited by Paul Rabinow. - New York: Pantheon Books, 1984.-P 23-25.
5. Ibid. -P58.
6. Ibid.-P.200-201.
7. Ibid.-P.205.
8. Ibid.-P.209.
9. Федорченко П. Класична соціологія та сучасна соціальна теорія // Філософська і соціологічна думка. -1995.-№1-2. - С.68-87.
10. Jessop Bob. State theory : putting the capitalist state in its place. - Cambridge: Polity Press, 1990. - XII-413p.
11. Foucault M. The History of Sexuality. Vol. 3. The Care of The Self. - New York: Vintage Books, 1988.- P. 60-62.
12. Ibid.-P.62-64.
13. Ibid.-P.64.
14. Ibid.
15. Foucault M. On Genealogy of Ethics. - P.368.

16. *Foucault M.* The History of Sexuality. - P. 238.
17. *Ibid.* - P. 238-239.
18. *Foucault M.* On Genealogy of Ethics. - P. 368.
19. *Foucault M.* Politics. Philosophy. Culture/ Edited by Lawrence D. Kritzman. - New York: Routledge, 1988. - P. 168.
20. *Foucault M.* Afterword: The Subject and Power // Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics, by Hubert L. Dreyfus and Paul Rabinov. - New York: The Harvester Press, 1982. - P. 210-211.
21. *Ibid.* - P. 212.
22. *Foucault M.* Discipline and Punish. The Birth of the Prison // Translated from French by Alan Sheridan - New York: Vintage Books, 1995. - P. 220.
23. *Ibid.* - P. 221-222.

Olha Verhun

POWER AND DISCOURSE SOCIAL AND POLITICAL THEORY: M. FOUCAULT'S RESEARCH PROGRAM

The article deals with the notion of power in the frame of references of post-structuralism. The paper discusses the problem of power and civil society in works of French social and political theorist M. Foucault.